

İSLAHIYE VE ÇEVRESİNDE GEÇ HİTİT MERKEZLERİ Last Term Hittite Settlement Centers in İslâhiye and Surroundings

İbrahim ÜNGÖR

Dr. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
ibrahimungor@gmail.com

Özet

Gaziantep İli'nin güneybatısında bulunan İslâhiye ilçesi, idari olarak Gaziantep İline bağlıdır. Fakat ilçe, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde yer almaktadır. İslâhiye'nin içinde bulunduğu bölge, Amanos Dağları ve Kurt Dağları arasında, Kahramanmaraş-Hatay grabeni içerisinde, verimli araziler üzerinde bulunmaktadır. Amanos Dağları ve Kurt Dağları da yöreye ayrı bir önem katan coğrafi unsurlardır. Yörenin eşi az bulunur verimli coğrafyası, tarihin en erken devirlerinden itibaren insanoğlunun dikkatinden kaçmamıştır. İslâhiye Bölgesinde yapılan ilk tarihi araştırmalar Osman Hamdi Bey tarafından yapılmıştır. Hamdi Bey, 1883'te Zincirli Höyüğü'nün kabartmalı ortostatlarının bazılarını tespit etmiştir. Yine aynı yıl Humann ve Luschan bölgeye gelmiştir. İslâhiye Ovası'nın kuzey ucunda bulunan Sakçagözü'nde (Coba Höyük) incelemeler yaptıktan sonra bu iki araştırmacı, daha önce Osman Hamdi Bey'in keşiflerde bulunduğu Zincirli Höyük'ü ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuşlardır. Luschan ve ekibi, daha sonra 1888-1890-1891-1894-1902 yıllarında önemli kazılar yapmış ve Osman Hamdi Bey'in ortaya çıkarttığı ortostatlara ek olarak birçok yapıyı ve çok sayıda rölyefli ortostatu açığa çıkartmıştır. Hamdi Bey ile başlayıp günümüze kadar süren çalışmalar yörenin Geç Hitit yapılanmasını ortaya çıkartmakta çok önemli katkılar sağlamıştır. Ancak yörede inceleme, araştırma ve kazıya muhtaç birçok merkezin varlığı açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geç Hitit, Assur, Amanos, İslâhiye, Sam'al

Abstract

Situated at the North-west of the city of Gaziantep, the county of İslâhiye is affiliated to Gaziantep. But the county is located in the territory of Adana of the Mediterranean region. The region where İslâhiye is situated lies on the fertile land in Kahramanmaraş / Hatay graben among the mountains Amanos and Kurt. The Mountains Amanos and Kurt are the geographical places of high importance for the region. The fertile land of the region has attracted humans from the earliest ages of the history. The first studies carried out in the region belong to Osman Hamdi Bey. Hamdi Bey determined some of the embossed ortostats of Zincirli Mound in 1883. Humann and Luschan visited the region in the same year. After making investigations in Sakçagözü (Coba Mound) situated at the northern end of İslâhiye Plain, both researchers visited Zincirli Mound explored previously by Osman Hamdi Bey and carried out investigations. Luschan and his team carried out important excavations during the years 1888-1890-1891-1894-

1902. They disclosed many structures and many other ortostats with relief in addition to the ortostats discovered by Osman Hamdi Bey. Beginning with Hamdi Bey, the studies have made remarkable contributions to the discovery of the late Hittite settlement. However, it is also clear that there are many places in the region which need to be investigated and excavated.

Key words: Hittite, Assure, Amanos, İslâhiye and Sam'al

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batısında Gaziantep il sınırları içerisinde yer alan ve 823 km² yüzölçümüne sahip olan İslâhiye, dört belde (*Fevzipaşa, Altınüzüm, Boğaziçi, Yeşilyurt*) ve 49 köy yerleşmesinden oluşmaktadır. İlçe, doğu ve güneydoğuda Kilis İli Musabeyli İlçesi, güneyde Hatay İli'nin Hassa İlçesi ve Suriye devlet sınırı, kuzeyde yine Gaziantep İli'ne bağlı Nurdağı İlçesi, kuzeybatıda ise Osmaniye İli'ne bağlı Hasanbeyli İlçesi ile komşudur. İdari olarak Gaziantep İli'ne bağlı olmakla beraber Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde, Maraş-Hatay çökeltisinde bulunur. İlçenin, doğusunda *Kartal-Kurt Dağları*, batısında *Amanos Dağları*, kuzeyinde *Kahramanmaraş Ovası*, güneyinde ise, Amik Ovası bulunmaktadır. İslâhiye, Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinin geçiş kuşağında bulunmaktadır¹.

İslâhiye İlçesi'nin doğusu ve batısı, sıradağlar ile çevrilidir. İlçe, bu iki dağ silsilesi arasında tektonik çöküntü sonucu oluşmuş bir ovada yer almaktadır.² İslâhiye'nin batısını, kuzey-güney doğrultulu uzanan ortalama yükseltisi 1500-2000 m. olan Amanos Dağları'nın doruklarından (*Üçkaya Tepesi ve Çakır Tepe*) geçen su bölümü çizgisi belirlemektedir. Genellikle belli bir seviyeye kadar maki ve sonrasında iğne yapraklı ormanlarla kaplı bu dağ sırası, Akdeniz'den gelen nemli havanın iç kısımlara girmesini engeller. Amanos sıra dağlarının ortalama yükseltisi 2000 m.yi bulmaktadır. Sıradağların güney ucunda İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan Amanoslar, kuzeybatı ucunda *Ceyhan Irmağı*'nın bir kolu olan Aksu'nun kestiği yarma vadiye kadar ulaşan bu hattın uzunluğu 175 km. kadardır. İslâhiye Yöresi'nin doğu sınırında, İlçeyi Gaziantep ve Kilis'ten ayıran kuzey-güney uzantılı *Kurt Dağları* bulunur. Ortalama yükseltisi 1000-1500 m. olan Kurt Dağları Suriye'ye kadar uzanır. İslâhiye Ovası, kuzey-güney yönlü olup düz bir görünüm sergilemekte ve güneye doğru Suriye'ye açılmaktadır. İlçe, iklim, bitki örtüsü ve fiziki yapı itibarı ile Adana Bölümü'nün özelliklerini taşımakta ve Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde *Kahramanmaraş-Hatay Grabeni* yöresi olarak incelenmektedir³.

İslâhiye, Akdeniz Bölgesinde bulunmasına rağmen iklim özellikleri bakımından Akdeniz İklim özelliklerini tam olarak yansıtmaz. Bölgede, bir

geçiş iklimi özelliği taşıyan bozulmuş Akdeniz İklimi hüküm sürmektedir. Bununla birlikte bölgede yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise serin ve yağışlı geçer. Bölgenin kendine has iklim tipinin oluşmasında denize olan uzaklık, hemen batısında bulunan Amanoslar'ın yükseltisi ve yeryüzü şekilleri gibi faktörler oldukça etkilidir. İslâhiye ve çevresinde yıllık ortalama yağış miktarı 850 mm. ve yıllık ortalama sıcaklık ise 10°'dir. İslâhiye'nin bir geçiş iklimine sahip olması doğal ve beşeri özellikleri de şekillendirmiştir. Bitki örtüsünü dağlık sahalarda genellikle meşe ve kızılçam ormanları; ovalık alanlarda ise step türleri oluşturmaktadır⁴.

Kahramanmaraş-Hatay çukurluğunda yer alan İslâhiye İlçesi, yer şekilleri, toprak özellikleri, İklim şartları ve su kaynakları gibi fiziki şartlarıyla yerleşime çok elverişlidir. Bununla birlikte tarihin en eski çağlarından bu güne önemini hiç yitirmeyen yollar ve geçitler güzergâhında bulunması, İlçeye ayrı bir önem katmaktadır. Tüm bu olumlu şartlar, eskiçağlardan beri insan topluluklarının dikkatini çekmiş, İslâhiye ve çevresini tarihi bir yerleşim merkezi haline getirmiştir. Araştırma sahamız içerisinde bulunan *Sakçagözü*, *Zincirli Höyük (Sam'al)*, *Tilmen Höyük*, *Cıncıklı*, *Taşlıgeçit Höyük*, *Yesemek*, *Nikola Kalesi (Nigolu)* gibi tarihi yerler, buna örnek olarak gösterilebilir⁵.

M.Ö. II. bin yılda Anadolu coğrafyasının en önemli devletleri Hitit İmparatorluğu ve *Hurri-Mitanni Devleti*, Anadolu'nun siyasi yapılanmasını teşkil etmekteydi. Ama özellikle Hitit Devleti, kuzey Anadolu ve Batı Anadolu'da varlığı bilinen düşman unsurlar *Kaşka*, *Ahhiyawa* ve Mezopotamya'da bulunan *Assur* krallığını tam anlamıyla etkisiz hale getirememiştir. Bu sorunları yok etmeyi başaramayan Anadolu'nun güçlü siyasi organizasyonları *Hitit* ve *Mitanni* devletleri, M.Ö. 1200 yıllarında büyük bir yıkımla tarih sahnesinden çekildiler. Anadolu ve Önasya'da yaşanan bu yıkımı arkeolojik veriler desteklemektedir⁶. Hitit egemenliğinin yok olduğu bir süreçte muhtemelen Anadolu'da yaşanan yıkım hareketlerinden kaçan halklar, Anadolu'nun güneyine ve Kuzey Suriye bölgelerine yerleşmişlerdir. Hitit mirasçısı sayılan bu kentlere, tarihçiler *Syro-Hitit Devletleri*, *Geç Hitit Devletleri*, *Doğu Luwiler* gibi isimler vermişlerdir⁷. Aslında bu dönem yazılı kaynakların sustuğu karanlık bir devir olarak karşımızda durmaktadır. Bu devirle ilgili bilgileri arkeolojik verilerden ve Assur kaynaklarından öğrenebiliyoruz.

Hitit İmparatorluğunun son zamanlarında kendi iç karışıklıklarından dolayı Assur, Hitit topraklarına güçlü bir saldırı düzenleyememiştir. Ancak I.

Tiglatpileser zamanında (M.Ö. 1117-1077) Önasyanın yeni durumu tamda Assurluların istediği gibiydi. *I. Tiglatpileser*, Hitit devletinin yok olmuş olması ve yerine *Assur'la* denk güçlü bir siyasi yapılanmanın olmayışından yararlanarak Fırat'ı geçmiş ve *Assur'un* yayılmacı politikasını yeniden başlatmıştır. Böylece Anadolu ve Assur arasındaki mücadele tekrar başlamıştır⁸.

Daha bir yüzyıl önce zirvede olan *Hitit* kültür ve uygarlığını yok eden Ege Göçleri, Anadolu'nun yaşadığı tek göç dalgası da değildir. M.Ö. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun güneyi ve Kuzey Suriye bölgesinde gerçekleşen *Arami göçleri* etkili olmuştur. Bu göçlerle *Aramiler*, *Assur* sınırlarının içlerine kadar sızmış, bölgenin siyasi ve kültürel yapısında ciddi değişimlere sebep olmuştur⁹.

Anadolu'nun doğusu, güneydoğusu ve Kuzey Suriye, X. yüzyıldan itibaren kozmopolit halkların oluşturduğu, *Aramilerin* etkisindeki Geç Hitit krallıklarının etkili olduğu bir coğrafya olmuştur. Assurlular bu bölgeye maddi öneminden dolayı büyük ilgi göstermiş ve *I. Tiglatpileser*'den itibaren isim olarak *Hatti* ve *Arami* tanımlamalarında bulunmuştur¹⁰

Hitit İmparatorluğu'nun çöküşü, kültür ve medeniyetinin yok olduğu anlamına gelmemektedir. Bu anlamda Kargamış kralları kendilerine *Büyük Hatti Kralı* demişlerdir. Bu unvanı kullanmaları, bu kralların ve bazı başka Geç Hitit krallarının Hattuşa krallarıyla akraba olduklarını göstermektedir. Kökenleri farklı kavimlerden olsa da kültürel özelliklerinden dolayı *Assurlular*, *Urartular* hatta *İbraniler*, *Geç Hitit Devletleri*'ne *Hatti Ülkesi* demişlerdir. Bu krallıkların sedir ağaçları, altın, gümüş ve demir¹¹ gibi önemli zenginlikleri bulunuyor, tabii bu varlıklar da *Assur Devleti* ile karşı karşıya gelmelerini kaçınılmaz kılıyordu¹².

Geç Hitit Şehir Devletleri, bazı durumlarda koalisyonlar oluşturmuş olsalar da hiçbir zaman tek çatı altında birleşip güçlü bir devlet olamamışlardır¹³.

İSLÂHIYE BÖLGESİNDE BULUNAN GEÇ HITİT ŞEHİR KRALLIKLARI

Sam'al:

İslâhiye İlçesi idari sınırları içerisinde, Amanos Dağları'nın doğu eteğinde, Fevzipaşa beldesinin 1 km. kadar doğusunda yer alan *Zincirli*'de ilk bilimsel incelemeler *Osman Hamdi Bey* tarafından yapılmıştır. Osman Hamdi Bey, bu bölgede sekiz tane kabartmalı taş levhayı gün yüzüne

çıkartmıştır. Geç Hitit Şehirleri'nden olduğu anlaşılan *Sam'al*'da 1888-1902 yılları arasında önce *Humann* ile *Koldewey* sonrasında ise *Luschan* tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır¹⁴. Bu kazılar sonucunda kazı alanında ve yeni yapıların inşasında kullanılan heykeller¹⁵ ve yazıtlar bulunmuştur¹⁶. Bu buluntular arasındaki *H-Hvaya Aramca* ile yazılmış yazılar çok önemlidir¹⁷. Kazı sonuçları *Luschan* ve ekibi tarafından hazırlanan dört ciltlik bir eserde *Ausgrabungen in Sendschirli* adıyla hazırlanıp yayına sunulmuştur¹⁸. Aramice *Bit Gabbar* ya da antik ismi ile *Sam'al* adı ile tanınan *Zincirli*'de yapılan bilimsel çalışmalar göstermiştir ki, İlk Tunç Çağı'ndan, Roma dönemine kadar *Zincirli*'de bir yerleşim silsilesi mevcuttur. *Zincirli*'de izleri tespit edilen ilk yerleşme'nin, M.Ö. 2500 yıllarında başladığı, M.Ö. 1500'e kadar İlk ve Orta Tunç Çağları'nda bu merkezin 8 hektarlık bir sahada surlarla çevrilmiş bir köy olduğu, *Lehmann* tarafından ileri sürülmüştür. Geç Tunç ve Erken Demir Çağları'nda ise M.Ö. 900 yılına kadar buradaki köy seviyesindeki yerleşimin devam ettiği anlaşılmaktadır¹⁹.

Hitit İmparatorluğu'nun XII. yüzyılda yıkılmasının ardından o zamana kadar Hitit İmparatorluğu tarafından himaye edilen ve *Luwice* konuşan bir elit, *Zincirli* ve yakın bölgesini etkisi altına alarak bir krallık kurmuştur. Yerel yazıtlara bakıldığında krallığın adı, okunuşu tespit edilemeyen *Y'DY* olarak ve *Samice* ismi ile *SM'L= Sam'al* olarak yazılmıştır. Krallık, M.Ö. 920'li yıllardan itibaren Aramilerin nüfuzu altına girmiş olmalıdır. *Gabbar* tarafından kurulan *Arami Hanedanlığı*, *Bmh*, *Hayanu*, *Şail*, *Kilamuwa*, *Kral*, *I. Panamuwa*, *Barşur*, *II. Panamuwa* ve *Barrakab* ile devam etmiştir²⁰. *Samice* konuşan yeni krallar, Geç Hitit ikonografisini ve süsleme tarzını hızlı bir şekilde özümsemişlerdir. Bu durum, Hititler'e ait etkili kültürün herşeye rağmen diğer Geç Hitit Şehir Krallıkları'nda olduğu gibi *Sam'al*'da da devam ettiğinin bir göstergesidir²¹.

Sam'al ismine, ilginç bir şekilde Orta Tunç Çağı'na ait Eski Assur metninde de rastlanmıştır. Acaba Eski Assur devrinde bu bölgede *Sami* bir halk yaşıyor ve onların kullandığı *Sam'al* ismi hiç değişmemiş miydi? ²²Ya da Anadolu ile Eski Assur arasında varlığı bilinen güçlü etkileşimden kalan ve unutulmayan bir isim miydi? Yine *Sam'al* adına *III. Tutmose*'nin sekizinci seferindeki (M.Ö.1450) başarılarını anlatan *Karnak*'ta ki *Amun Tapınağı*'nın duvarına Mısırca kazınmış bir Kuzey Suriye yer adları listesinde (*s-m-i-r-w*) şeklinde rastlanmıştır²³. Bunlardan anlaşılan *Sam'al* ismi, şehir krallığı olarak ele aldığımız *Sam'al Krallığı*'ndan çok daha eskidir.

Assur yıllıklarında ise *Sam'al* adına *III. Salmanassar* (858-824) döneminde rastlanır. Bu kralın yıllıklarında Geç Hitit Krallıklarının oluşturduğu bir koalisyonla savaştığını, onları yenilgiye uğrattığını ve onlardan haraç aldığını anlatır ve şöyle der:

“ *Gurgum'dan ayrılarak Sam'al'lı Haianu'nun tahkimli kenti Lutibu kentine ulaştım. Sam'al'lı Haianu, Patina'lı Sapalulme, Bit-Adini'li adam Ahuni ve Karkamış'lı Sangara birbirlerine güvendiler ve savaşa hazırlandılar. Onlar bana savaş açtılar. Efendim Assur'un verdiği sözle benden önce giden korkunç silahlarım ve kutsanmış yüce gücümle onlarla savaştım ve onları yendim. Savaşçıları kılıçla yere serdim, yağmur gibi üzerlerine yağdım Tanrı Adad gibi, vücutlarını hendeklere yığdım, büyük ovayı savaşçıların cesetleriyle doldurdum ve kanlarıyla dağları kırmızı yün gibi kırmızıya boyadım. Onlardan sayısız savaş arabası ve koşumlu atlar aldım. Kentin önüne başlardan oluşan bir kule diktirdim ve kentlerini yaktım, yıktım ve yok ettim.*

Aynı kentte, Dabigu'da kalırken Unki'li Halparunda'dan, Gurgum'lu Utallu'dan, Sam'al'lı Haianu'dan ve Bit-Agusi'li adam Aramu'dan haraç aldım: gümüş, altın, kalay, demir, kırmızı-mor yün, fildişi renkli elbiseler, keten giysiler, öküz, koyun, şarap ve ördekler (işşuru rabatu) ”²⁴

Haianu zamanında Geç Hitit Krallıkları ile koalisyon kurduğu anlaşılan *Sam'al* Krallığı, sekizinci yüzyılın ortalarına kadar bağımsızlığını korumuş olsa da derin bir Assur etkisine maruz kalmıştır. *Kilamuva*'nın yazıtı ile birlikte bulunan ve kralı betimleyen kabartmalar M.Ö IX. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu kabartmalardaki tasvirlerde belirgin bir şekilde Assur etkisi izlenmektedir. *Sam'al* yazıtlarına bakıldığında krallığın resmi dilinin Aramice olduğu anlaşılır. Ancak *Kilamuva*'nın yazıtının dili Fenikece'dir. Bu yazıt aynı zamanda Anadolu'nun bilinen ilk (M.Ö.840-830) Fenikece yazıtıdır. Daha sonraki yazıtlar Arami dilinde, fakat yine Fenike alfabesi kullanılarak yazılmıştır. Ancak bu yazıtlarda Hitit hiyeroglif yazıtlarının örnek alındığı görülmektedir²⁵.

Sam'al halkının *Sam'alca* olarak kabul edilen ve linguistik açıdan Aramicenin bir kolu olduğu düşünülen kökeni tartışmalı bir dili konuştukları anlaşılmaktadır. Ancak belirttiğimiz gibi *Sam'alca*'nın gerçekten Aramice

kökenli olup olmadığı belli değildir²⁶. Diğer Arami dil üyelerinde bulunan ortak unsurların Sam'alca'da olmayışı bu dilin çok eskiden beri *Zincirli*'de konuşulmuş olma ve Kuzey Sami dil ailesinin tanınmayan bir kolu olma ihtimalini de doğurmaktadır²⁷.

Sam'al Devleti'nin, *Assur'a* vergi vermek zorunda bırakıldığı Assur belgelerinden anlaşılmaktadır²⁸. *Kilamuva* kendisine ait bir yazıtta *Danuna (Adana) Krallığı'nın* saldırılarına karşı *Assur* Kralı *III. Salmanassar'ı* yardıma çağırdığını anlatır ve şöyle demektedir:

“ *Babamın evi, güçlü krallıkların tam ortasındaydı. Herkes onu yutmak için eline uzanırdı. Oysa kralların elinde, sakalı yutan bir ateş gibi, eli yutan bir ateş gibi ben vardım. Danuna kralı beni yenmeye çalıştı, ama ben ona karşı bir kuzuya bir kız, bir elbiseye bir adam veren Assur Kralını gönderdim*”²⁹.

Sam'al Kralı *Barrakib* kendisine ait yazıtlarda babası *II. Panamuva'nın* *Assur* Kralı *III. Tiglat-Pileser'in* döneminde *Assur* egemenliğini kabul ettiğini belirtmektedir. *II. Panamuva* *Assur* için *Şam* yakınlarında savaşırken ölmüş ve yerine oğlu *Barrakib* geçmiştir³⁰. *II. Panamuva'nın* *Zincirli'de* bulunan diğer yazıtlarında tarihi olaylardan bahsedilmemektedir. Bu yazıtlar, batı semitik dillerinin karışık bir lehçesi ile yazılmıştır³¹. *Assur* kralı *V. Salmanassar* (M.Ö. 727-722) zamanında yaklaşık M.Ö. 725 yılında *Sam'al* *Assur'a* bağlı bir eyalet haline getirilmiştir.

Assur kaynaklarına göre, M.Ö. 681 yılında *Sam'al* Krallığı *Assurlu* bir vali tarafından yönetiliyordu. *Zincirli* iç kalesinde bulunan *Asarhaddon* Steli bu durumun bir kanıtı niteliğindedir³². Bu *Arami Krallık, Assur* egemenliği altında benliğini yitirip tarihin sayfalarına gömülüp gitmiştir.

Sakçagözü:

Çalışma sahamızda bulunan *Sakçagözü*, Geç Hitit Şehir Krallıkları'ndan bir tanesidir. Burada yapılan çalışmalarda birçok kabartma ve heykel bulunmuştur³³. *Sakçagözü'nde* bulunan kuş adamlar geleneksel Hitit sanatına yeni özellikler katmıştır. Kargamış'ta bulunan kapalı ağızlı kuş adamlar yerine *Sakçagözü* kuş adam heykelleri zenginleşmiştir. Ağızlar açık, dil dışarıda, alt gaga aslan çenesi olmuş, enseler ise bir at yelesi ile süslenerek üstün nitelik kazanmıştır. *Hitit* detayları ile birlikte *Assur* etkisinin de eklendiği *Sakçagözü* kuş adamları, *Hellen* vazo ressamı tarafından tam anlamıyla kopya edilmiştir. *Sakçagözü* tipindeki örnekler

Urartu sanatını da etkilemiştir³⁴. Burada bulunan eserler Geç Hitit sanatı hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Bu eserlerin birçoğu Ankara Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Eserlerin üzerinde yazı bulunmamış olması şehrin o devirdeki adını öğrenmemizi engellemektedir.

İSLÂHİYE BÖLGESİNDE BULUNAN BAZI GEÇ HİTİT YERLEŞİM MERKEZLERİ

Büyük Gerçin Höyük

Gaziantep İli, Nurdağı İlçesi'nin yaklaşık 5 km. kadar güneydoğusunda verimli tarım arazileri ve zengin su kaynakları arasında, yüksek doğal bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Höyüğün yaklaşık yüksekliği 40 m. olup 175 m. genişliğe sahiptir. Höyük, *Alkım* ve ekibi tarafından 1955–1958 yılları arasında yapılan Tarihi ve Arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiş, fakat bu merkezde herhangi bir çalışma yapılmamıştır³⁵. Höyük, yüksek bir noktada olması dolayısıyla *İslâhiye Ovası*'na tamamen hâkim bir konumdadır. Aynı zamanda *Aslanlıbel Geçiti*'nin güneydoğusunda bulunan höyük, bu geçiti çok net görebilecek bir yerde, *Amanos Dağları*'nın doğu eteğinde stratejik bir mevkide bulunmaktadır. Bu höyükte yaptığımız incelemelerde, kaçak kazıların ve doğa olaylarının, höyükte bulunan Kale mimari kalıntılarını görülür hale getirdiğini tespit ettik. Kalede ayrıca mezar kalıntıları da bulunmaktadır. Özellikle höyüğün kuzeybatı ucunda dev bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Keramik verileri göz önünde tutulduğunda *Gerçin*'de Kalkolitik Çağ'dan itibaren geç dönemlere kadar yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Bu höyükte yapılacak kazıların, İslâhiye Bölgesi'nde kazısı yapılmış höyükler kadar önemli sonuçları ortaya çıkaracağını düşünmekteyiz.

Coba Höyük

Gaziantep İli, Nurdağı İlçesi'ne bağlı *Sakçagözü Kasabası*'nın 3 km. kadar kuzeybatısında, *Hisar Köyü*'nün kuzeyinde, *İslâhiye Ovası*'nın devamı niteliğindeki *Sakçagözü Ovası*'nda yer alır. Höyük, 12 m. yüksekliğinde ve 140x90 m. boyutlarında orta büyüklüktedir. Höyüğün çevresi, dere sularıyla beslenebilen, işlenmesi kolay verimli tarım arazilerinden oluşmaktadır. Etrafi açık olan Höyüğün batısında *Amanos Dağları*, doğusunda ise *Sof (Kartal) Dağları* bulunmaktadır.

Garstang, 1907 yılında bölgede yaptığı çalışmalar esnasında, o zamanlarda *A Höyük* olarak adlandırılan *Coba Höyük* üzerinde varlığı tespit edilen ortostatlar ve höyüğün küçük olması nedeniyle dikkatini bu höyüğe

yönlendirmiş ve 1908 yılında höyüğün ilk kazılarına başlanmıştır³⁷. 1908 yılında başlatılan kazılara bir süre sonra ara verilmiş ve tekrar 1911 yılında başlamıştır. *Garstang*'ın *Jobba Huyuk* olarak isimlendirdiği bu höyükte, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına; *Waechter* başkanlığında; *Taylor* ve *Seton-Williams*'in katılımıyla 1949 yılında ikinci kazı çalışması yapılmıştır³⁸. *Coba Höyük*'te yapılan kazı çalışmalarında 12 tabakanın tespiti yapılmıştır.

Bu tabakalar:

- I. Tabaka : Neolitik Çağ
- II. Tabaka : Samarra ve Erken Halaf
- III. Tabaka : Halaf
- IV. Tabaka : Obeyd
- V. Tabaka : Uruk-Jemdet Nasr
- VI-VIII. Tabaka: Orta Tunç Çağı³⁹
- IX-XI. Tabaka : Demir Çağ'ına tarihlendirilmiştir.

Coba Höyük'ün kuzey eteğinde iki, doğu eteğinde ise bir basamaklı açmalarda Neolitik Çağ'a yerleştirilebilecek tabakalara rastlanmıştır. *İslâhiye Bölgesi*'nin Eski Çağ Tarihi açısından oldukça önemli bir merkezi olan *Coba Höyük*'te yapılan kazıların yapıldığı yıllardaki teknolojik kısıtlılıklar da göz önünde tutularak mutlaka yeniden kazılması gerekmektedir⁴⁰.

Coba Höyük'te *Roma* dönemi kalıntılarının bulunduğu tabakanın altında M.Ö. I. binyıla tarihlenen *Geç Hitit* döneminde kurulduğu sanılan bir kent kalıntısına rastlanmıştır. *Demir Çağı* kentini çevreleyen surlar, saray yapısı ve ortostatlar *Garstang*'ın 1908 yılında yaptığı kazılarda bulunmuştur⁴¹. *Taylor*'un başkanlığında saray içerisinde yapılan kazılarda iki yeni açma yapılmış, bu açmalarda *Demir Çağı*'na ait iki dönem tespit edilmiştir. Erken dönem Hitit sarayının inşa evresini, geç olan dönem ise sarayın "terk edilme evresini" göstermektedir. Her iki dönemde geç dönemlerle ilişkisi kesinlik kazanmamıştır⁴².

Coba Höyük'te *Garstang* tarafından 1908'de yapılan arkeolojik kazılarda *Geç Hitit* dönemine ait etrafı duvarlarla çevrili bir saray ve yapıya doğru uzanan bazalt kabartmalarla süslü bir portiko ortaya çıkarılmıştır. Yapı topluluğunun kare plan özelliği gösterir. *Garstang*, höyük yüzeyinde ve yakındaki köyde ele geçirilmiş, *Zincirli Kalesi*'ndeki *Hilani III* kabartmalarıyla büyük benzerlik gösteren rölyefli parçaların, bu kapıya ait olduklarını iddia etmiştir. Arami sanatının en özgün örnekleri bu girişte

bulunmuş ve günümüzde Ankara Müzesi'nde sergilenmektedir⁴³.

Sakçagözü'nde bulunan kabartmalar, *Puchstein* ve *Humann* tarafından 1890'da yayınlanarak tanıtılmıştır⁴⁴. *Sakçagözü*'nde iki grup rölyef bulunur. Bir grup, sarayın giriş kapısında, diğer grup ise, portikonun iç kısmında yer alır⁴⁵. Rölyeflerin bir özelliği de, kabartmaların bazı yerlerde üç boyutlu olarak şekillendirilmeleridir. Kabartmalarda *Assur* öğeleri var olmasına karşın, yontu işçiliği tamamen Arami üslubunu temsil etmektedir. *Zincirli Hilani III* rölyeflerindeki erkek figürleri aynı biçimiyle burada da mevcuttur⁴⁶.

Darga, *Sakçagözü* kabartmalarının hepsini, MÖ VIII. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmektedir⁴⁷. *Ussishkin* ise, her iki grubun farklı dönemlerde ve farklı stillerde yapıldıklarını söyler. *Ussishkin*, Portikonun iç kısmında bulunan kabartmaların, *Zincirli*, Aşağı Saray kabartmaları ile benzerlik göstermelerinden dolayı M.Ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedir. Bu bilim adamı, konuyla ilgili görüşlerini daha da genişleterek, Sur Kapısı kabartmalarını ise portikodakilerden daha erkene, VIII. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirmektedir⁴⁸.

Bu konuda görüş bildiren bilim adamlarından *Güterbock* ise, *Sakçagözü*'nde bulunan kral kabartması ile *Arslantepe*'nin giriş kapısı odasındaki kral heykelini mukayese ederek *Sakçagözü* kabartmaları için daha farklı bir tarih ileri sürer. Bu önerisini *Landsberger*'in Malatya Kralı ile öne sürdüğü tarihi gerçeklerle birleştirerek daha da güçlendirir. Sözü geçen bilim adamı sonuç olarak, *Sakçagözü* kabartmalarının yapılış tarihini MÖ 720-708 arasına, *Arslantepe* heykelini, M. Ö. 712-708 arasına koyarak *Sakçagözü*'nde ki sarayın M.Ö. geç VIII. yüzyılda bezendiğini ve M.Ö. geç VII. yüzyıla dek varlığını devam ettirdiğini söyler⁴⁹.

"Kuş başlı" adamların bulunduğu ortostatlar, sfenksler ve kapı aslanları, Geç Hitit sanatının diğer önemli yapıtlarıdır. Hitit etkisinin azaldığı bu dönemde kapı aslanlarında artık hiç Hitit etkisi bulunmamaktadır⁵⁰.

Sonuç olarak *Sakçagözü* kabartmaları, *Zincirli* Aşağı Saray kabartmaları ile benzerlik göstermelerinden dolayı MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısına ve Sur Kapısı kabartmalarını ise portikodakilerden daha erkene, VIII. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilmektedir⁵¹.

Sakçagözü kabartmalarını inceleyen *Hanfmann*, M.Ö. geç VIII. yüzyılda birçok Geç Hitit sarayının Assurlular tarafından tahrip edilmiş

olmasına rağmen, *Sakçagözü* Sarayı'nın M.Ö. VII. yüzyılda ayakta durduğunu ve M.Ö. 650-625'e kadar kullanımda kaldığını ifade etmektedir⁵².

Elbistan Höyük

Gaziantep İli, İslâhiye İlçesi'ne bağlı Fevzipaşa Beldesi'nin 5 km. kadar doğusunda, *Amanos* ve *Kurt Dağları* arasında, 20 m. yükseklikte ve kuzey-güney yönlü 100 m. genişliğe sahip bir höyüktür. Höyüğün çevresi tarım arazileri ve zengin su kaynakları ile çevrilidir. *Zincirli Höyük*'ün 5 km. kadar doğusunda yine *Tilmen Höyük*'ün 6 km. kadar kuzeyinde bulunur. Höyüğün güneydoğu eteği, *Elbistanhöyük* köylüleri tarafından mezarlık olarak kullanılmakta, yine güneybatı yamacın da ise çiftlik evleri bulunmaktadır. *Elbistan Höyük*'ün güney kesiminde büyük blok taşlar yığınlar halinde bulunmaktadır. Höyüğün kuzey kesiminden tarlalara toprak çekildiği ve bu esnada çok sayıda insan kemiğinin ortaya çıktığı yöre halkı tarafından haber verilmektedir. Höyük, *Alkım* ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir. Höyük üzerinde yaptığımız incelemelerde bol keramik parçasıyla karşılaştık. Bunların; *Tunç Çağı*, *Demir Çağı* ve *Hellen/Roma Çağı*'na ait olduğunu düşünmekteyiz⁵³.

Önemli bir mevkide bulunması, höyüğün eteklerinde bulunan ve mimari yapıda kullanıldığı anlaşılan bazalt blok taşların varlığı, buranın önemli bir arkeolojik merkez olduğuna işaret etmektedir. *Elbistan Höyük*, bölgede arkeolojik araştırma ve kazı yapılması gereken önemli bir merkezdir.

Küçük Gerçin Höyük

Gaziantep İli, Nurdağı İlçesi'nin Yaklaşık 4 km. kadar güneydoğusunda bulunmaktadır. Bu höyük, *Büyük Gerçin Höyük*'ün 1 km. kadar kuzeyinde yer alır. Yaklaşık olarak 30 m. yüksekliğe ve 150 m. kadarda genişliğe sahiptir. Höyük, *Alkım* ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir⁵⁴. Doğal bir tepenin üzerinde bulunan höyüğün etrafı çitle çevrilmiş ve önemli bir kısmında ağaçlandırma çalışması yapılmıştır. Höyük üzerinde yaptığımız incelemelerde; *Demir Çağı*, *Hellenistik* ve *Roma* dönemleri keramik verilerinin olduğu anlaşılmıştır.

Pancarlı Höyük

Gaziantep İli, İslâhiye İlçesi, Fevzipaşa Beldesi'nin 2 km. kadar güneydoğusunda, *Zincirli Höyük*'ün 1 km. kadar güneyinde yer almaktadır.

Höyüğün yaklaşık olarak yüksekliği 3 m. genişliği ise kuzey-güney yönünde 70 m. kadardır. Höyük, verimli tarım arazileri arasında ve su kaynaklarına yakın bir yerde bulunmaktadır. Höyük üzerinde çok sayıda kaçak kazı yapılmıştır. Bunlardan bazılarında höyüğün mimari yapısı açıkça görülebilmektedir. Yine höyük yüzeyinde özellikle güney kısmında mimari için kullanıldığını düşündüğümüz çok sayıda bazalt blok taş vardır. Kaçak kazıların ortaya çıkarttığı ince bir yangın tabakası da görülebilmektedir. Höyük yüzeyinde ve yakın çevresinde bol miktarda *Geç Hitit* ve *Roma* dönemi özelliği taşıyan keramik parçaları bulunmaktadır. Höyük, *Alkım* ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir⁵⁵. Bu merkezin, yakın bulunduğu *Zincirli Höyük* ve *Elbistan Höyük* ile ilişkili bir höyük olduğu anlaşılmaktadır.

GEÇ HİTİT SANATI

Geç Hitit sanatının en önemli varlıkları, anıtsal yapılardaki kabartmalar ve devasa insan heykelleridir. Kabartmalı taş levhalar ile donatılan anıtsal yapılar, Anadolu'da M.Ö. III. binyılda *Hurriler*'de, yine M.Ö. II. binyıldan itibaren de *Kuzey Suriye*'de görülmüştür⁵⁶. Hitit sanatı, M.Ö II. binyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. Çok sayıda şehir krallığından oluşan Geç Hitit Dönemi'nde ise başlıca dört tarz öne çıkmaktadır bunlar: Geleneksel Hitit tarzı, *Assur* etkisi altındaki Geç Hitit tarzı, tamamen Assurlaşmış tarz ile Aramlaşan ve Fenikleşen Geç Hitit tarzlarıdır⁵⁷.

Geleneksel Hitit Sanatı (M. Ö. 1050 - 850): Malatya Aslantepe'de Fransızlar tarafından ortaya çıkarılan eserlere baktığımızda *Hitit* döneminde ortaya çıkan ikonografiyi, Geç Hititlerin bu dönemde de devam ettirdikleri görülür. *Aslantepe*'de bulunan ve *Hattuşa* örneklerine çok benzeyen, tanrı ve kral figürlerinde bulunan giysi, başlık ve kanatlı olarak görülen güneş kursları, kalmış benzeri simgeler, hayvan figürlerindeki ikonografik ayrıntılar, burada da göze çarpar. Kabartmalar üzerinde bulunan hiyeroglifler, Büyük Krallık döneminde kullanılanların birebir aynısıdır. Bu nedenle Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde sergilenen *Aslantepe* kabartmaları Geleneksel Hitit sanatının en güzel örnekleri olarak kabul edilir. M.Ö. 750-700 tarihlerine yerleştirebileceğimiz *Assur* etkisinde yapılmış bazı kabartmalar bulunsa da M.Ö VIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar geleneksel *Hitit* tarzının en iyi temsil edildiği merkezlerden bir diğeri de *Kargamış*'tir⁵⁸.

Assur Etkisi Altında Hitit Sanatı: İlk *Assur* etkisi, çalışma

bölgemizde bulunan Sam'al heykeltıraşlığında ortaya çıkmıştır. Kral *Kilamuva* (M.Ö. 832-810) zamanında yaptırıldığı bilinen eserlerde, *Hitit* biçimindeki saçlar yanında kralın ensesinde IX. yüzyıl *Assur* stilinde bulunan saç topuzu görülür. Aynı şekilde saç topuzu, *Zincirli*'de bulunan başka figürlerde de vardır. Bununla birlikte *Kilamuva*'nın *Assurlar*'dan yardım isteğini anlatan Fenike dilinde yazılmış bir yazıtta, kralın giysisi ve stelin genel özellikleri açık bir biçimde *Assur* etkisini yansıtır⁵⁹. İşte bu nedenle *Erken Sam'al* eserleri, M.Ö. 850-800'e tarihlendirilmektedir. Malatya'da gün yüzüne çıkartılan yaralı aslan kabartması, orijinal bir *Assur* eseridir. Bu tipten eserler, IX. yüzyıl *Assur* kabartmalarında görülmektedir. Bu nedenle Malatya yaralı aslan kabartması da Geç Hitit döneminin ilk *Assurlaşma* etkisinin görüldüğü örneklerdendir⁶⁰.

Bu dönemde (IX. yüzyıldan itibaren) *Geç Hitit Şehir Devletleri*'nde *Assur* etkisi artık çok belirginleşmeye başlamıştır. II. Geleneksel Akım'ın sonu ile *Assurlaşmış Geç Hitit* stilinin başlangıcı bu döneme tarihlenir⁶¹. Genel olarak IX. yüzyılın sonlarında, *Geç Hitit Şehir Devletleri*'nde *Fenike*, *Arami* ve *Hitit* sanatı etkisini karışık biçimde gösteren *Assur* sanatı etkisinin git gide arttığı görülmüştür⁶².

Assurlaşmış Hitit Sanatı: III. Tiglatpileser (M.Ö. 745-727) zamanında *Assur* Devleti'nin güçlenmesi neticesiyle *Assur* etkisi iyice artmıştır. *Zincirli*'de Aram kral *Barrakup* (M.Ö. 730 civarları) zamanında Geç Hitit tarzına Aram etkisi ile birlikte çok sayıda *Assur* özelliği de girmiştir. *Sakçagözü* kabartmalarında da tarz ve zaman bakımından aynı özellikler gözlenir. Bu dönem aslan figürlerinin tüm detayları *Assur* etkisinde yapılmıştır. Aslanlar, *Hitit* stilindeki kubik yapısını korumuş, fakat stil açısından artık kesinlikle *Assur* özelliği taşımaktadır. *Zincirli* ve *Sakçagözü* aslanları, sanat açısından *Assur*'dan etkilenirken, *Urartu* sanatı da, *Sakçagözü* örneklerinden etkilenmiş ve daha sonraki süreçte de İskit sanat tarzını etkilemiştir⁶³.

Maraş'taki Aslanlı yazıtın yazarı, *III. Halparuntaş* ile *Assur* metinlerindeki *Gurgum* Kralı *Kalparunda*'nın aynı kişi olduğunu söylemek mümkündür. Bu yazıt güçlü bir *Assur* etkisi göstermesi açısından çok önemlidir⁶⁴. *Kummuhu* bölgesinde tespit edilen bir yazıtta, adı geçen kral *Şuppiluliuma*'nın, *Assur* yıllıklarında adı geçen *Kummuhu* Kralı *Uşpilulume* ile aynı kişiler olduğu bilinmektedir⁶⁵.

IX. yüzyıl sonu ve VIII. yüzyıl başlarında *Kargamış*, *Sam'al*,

Karatepe, Sakçagözü ve *Hama* gibi merkezlerin Assurlaşarak yeni bir tarza büründüğünü arkeolojik ve epigrafik kaynaklar kanıtlamaktadır⁶⁶. Buna rağmen bu dönemde Geç Hitit kültürünün yok olmaktan çok uzak olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle doğrudan Assur denetimine girmiş, *Şamşi-İlu*'nun valisi olduğu bilinen *Til-Barsip*'te ve onun yönetimindeki bölgede bile Geç Hitit kültürü devam etmiştir. *Şamşi-İlu* döneminde, Halep'teki *Luwice* hiyeroglif kültürü yaşamıştır. *Assur* valilerinin de bir süre *Luwice* yazmaya devam etmiş olması, *Hitit* etkisinin devamına iyi bir örnek oluşturmuştur⁶⁷.

Uzun süre devam eden *Assur* baskısına ve *Arami* yayılımına rağmen, bu dönemde Kuzey Suriye, *Assur* kaynaklarında hala "*Hatti Ülkesi*" olarak tanımlanmıştır. *Şamşi-İlu* kendisini Hattiler'in valisi olarak tanıtmış ve bu dönem bir anlamda güçlü *Assur* etkisine karşın *Hitit* karakterinin tekrar hissedildiği bir dönem olarak ortaya çıkmıştır⁶⁸.

Aramlaşmış ve Fenikeleşmiş Hitit Sanatı: Anadolu'da güneyden gelen göçler sonucunda sadece Aramlı sanatsal özellikler değil, aynı zamanda Fenike unsurları da etkili olmuştur. Bu etkileri, *Zincirli, Kahramanmaraş, İvriz, Karatepe*'de bulunan birçok eserde görmek mümkündür⁶⁹.

Zincirli'de bulunup Berlin Müzesi'nde sergilenen Aramlı Kral *Kilamuva*'yı ve oğlunu tasvir ettiği düşünülen kabartma, *Zincirli*'de ele geçen en eski Aramlı kral tasviridir. *Kilamuva'nın* başlığının, Aramlı özellikler taşıyan bir başlık olduğu anlaşılmaktadır. Bu kabartmada kral, *Hitit* tarzında bıyıksız tasvir edilmiş, hem kralın hem de oğlunun burnu semitik topluluklarda olduğu gibi kavisli yapılmıştır. Bir diğer *Zincirli* kabartması da Aramlı Kral *Barrakab'a* (M.Ö. 730 civarları) aittir. Karşısındaki kâtibi ile tasvir edilmiştir. İkisinin de burunları semitik tarzda yani kavisli yapılmıştır. İkisinin de başında Arami unsurlu tiara (baş süsütaç) vardır. *Assur* tarzında saç sakal bulunan kabartmalarda Hitit geleneğinde bulunmayan bıyıkta işlenmiştir. Kulağının önünden sarkan saç, Aram-Fenike özelliğinde yapılmıştır. Bu kabartmada hiçbir *Hitit* unsuru bulunmamaktadır. *Zincirli*'de bulunan ve bir kraliçeye ait olan detaylı bir kabartmada Hitit sanatını yansıtan yalnızca güneş kursu bulunmaktadır. *Kahramanmaraş, İvriz* ve *Karatepe*'de ele geçen kabartmalarda da *Hitit, Assur, Fenike, Aram* unsurlarına oldukça fazla rastlanmıştır⁷⁰.

Geç Hitit mimarisi ise farklı bir yönüyle göze çarpar. Aram ve Fenike etkisine girdikten sonra, *Zincirli, Sakçagözü, Kargamış, Tell Halaf* ve

Tell Tayinat gibi Geç Hitit şehirlerinde geliştirilen sütun, kaide ve başlıklarla *Assur* ve *İon* sanatına örnek oluşturmuştur. Geç Hitit Devletleri, bu dönemde eski bir Hurri tarzı olan *Bit Hilani* yapı tarzını da geliştirerek Assur mimarisini etkilemiştir. Yine Geç Hitit Tell Halaf'ta gördüğümüz *bit hilani* tarzı insan figürlü sütunlar, Hellen sanatındaki karyatidlere örnek olmuştur⁷¹.

İyi bildiğimiz Geç Hitit mimarisinde, etrafı surlarla bazen de *Zincirli* ve *Kargamış'ta* görüldüğü gibi çift surlarla çevrili şehirleri görürüz. *Kargamış*, *Guzana*, *Hadatu* ve *Til-Barsip* şehirlerinin planları ise birbirine benzemektedir. Şehirlerin birçoğu aslan heykelleri ve ortostatlarla süslenmiştir. *Bit hilani* tarzı çift kuleli, büyük kapılar bu şehirlerde sıklıkla görülür⁷².

Demir Çağı Anadolu'sunun etkili siyasi unsuru olan Geç Hitit Şehir Devletleri'nde ortak olan bir diğer unsur ise Hitit Hiyeroglif (HH) yazısıdır. Bu yazılar tahta, taş ve kurşun levhalara işlenmiştir⁷³. Bu yazı, bu dönemde *Urartu*'nun başşehri *Tuşpa'ya* ve *Babil'e* güneyde *Halep* çevresindeki *Hamat'a* (Oront-Asi Nehri ortalarında) ve kuzeyde ise *Konya'ya* kadar yayılım göstermiştir. Bu yazının, M.Ö II. binden evvel Anadolu'da kullanıldığına dair yeterince delil yoktur. Fakat I. bin yılın sonuna kadar bu yazının kullanıldığını gösteren belgeler vardır. M.Ö VIII. yüzyılda şehir devletlerinde H-H yazısının yerine Aramca kullanılmaya başlanmıştır. Bu yazı türü, harf esasına dayanmaktadır. Çoğunlukla Kuzey Suriye bölgesindeki şehirlerde kullanılan bu yazının en güzel örneği, *Zincirli*'de ele geçen *Kilamuva* anıtında yer alır. Bu devirde kullanılan bir başka yazı ise Fenike yazısıdır. *Hamat* Kralı *Zakir*'in kitabesi ve *Danuna* Kralı'nın sarayının kitabelerinde de hem H-H yazısı hem de Fenike yazısı mevcuttur⁷⁴.

Anadolu'nun Demir Çağı'nda, *Geç Hitit Şehir Devletleri*, *Urartular*, *Frigler*, *Lidyalılar* ve *Likyalılar* siyasi olarak ortaya çıkmıştır. Bu çağda Anadolu'da farklı topluluklara ait irili ufaklı beylikler yönetimde etkili olmuştur. *Geç Hitit Şehir Devletleri*, Güneydoğu Anadolu, Doğu Akdeniz ve nispeten İç Anadolu'da etkili olmuştur. Bu dönemde *Urartular*, Doğu Anadolu'nun egemen unsuru olan devlet olmuştur. Orta Anadolu'da *Frigler*, Batı Anadolu'da *Lidyalılar* Güneybatı Anadolu'da *Likyalılar* ve Ege'de *İyonyalılar* yüksek uygarlıklar kurmuşlardır. Bu uygarlıkların ortaya koyduğu yenilikler daha sonra *Hellenistik Çağ*'ın ortaya çıkmasını ve dolayısıyla da günümüz dünya kültürünün temelini oluşturmuştur⁷⁵.

Bu dönemde de çalışma bölgemiz, etkili bir şekilde yerleşim

görmüştür. *Zincirli*, *Sakçagözü* gibi devrin siyasi, ekonomik ve kültürel yapısını anlamamızı sağlayacak merkezler, çalışma bölgemizde bulunurken, *Kargamış*, *Que*, *Gurgum* gibi Şehir Devletleri ise araştırma sahamıza yakın coğrafyalarda ortaya çıkmıştır.

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR

¹ARINÇ, K. 2008: **Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri**, Erzurum, 2006; **Gaziantep İl Çevre Durum Raporu**, 2008: Gaziantep.

²Gaziantep İl Çevre Durum Raporu.2008.

³ARINÇ, K. 2006: **Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri**, Erzurum; AKMAN, Y.1995: **Türkiye Orman Vejetasyonu**, Ankara; HARMANCI, Ö. 2007: **Tarım Kullanimına Açılmış Orman Alanlarının Restorasyonunda Ekolojik Yaklaşım/Çatalan Örneği**, Çukurova Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 6.

⁴ÜNGÖR, İ. 2011: **İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 3.

⁵ÜNGÖR, İ. 2011: 3.

⁶GOETZE, A.1975: **"The Hittites And Syria, 1300-1200 B.C."**, *Cambridge Ancient History, II(2)*, 252-266.; ALBRIGHT, W.F. 1975: **"Syria, The Philistine And Phoenicia"**, *Cambridge Ancient History, II (2)*, 507-529.; KINAL, F. 1998: **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara, 230.

⁷DİNÇOL, A.M. 1982: **"Hititler"**, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 18-120.

⁸DİNÇOL, A.M. 1982: 18-120.

⁹KUHRT, A. 1995: **The Ancient Near East. 3000-330 BC. Volume II**, Routledge, New York, 394, 398.; BENGİ, Y.D.2010: **Yazılı Belgeler Işığında Assur Geç-Hitit İlişkileri**, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2.; KINAL, F. 1998: 233.; SALVİNİ, M.1967: **Nairi e Ur(u)atri Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu**, Roma, 62; TARHAN, M.T.1980: **"Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Lapturi' Hakkında Yeni Görüşler"**, *Anadolu Araştırmaları, VIII*, İstanbul, dpnt 79.; SEVİN, V.1991: **Yeni Asur Sanatı I**, Ankara, 7 vd.; DUPONT-SOMMER A.1949: **Les Arameen**, Paris, 124.

¹⁰KUHRT, A.1995: 411.; DİNÇOL, A.M. 1982: 18-120.

¹¹Kargamış ve Maraş o dönemde demir madenlerinin kontrol merkezi olmuştur.

¹²MAXSWELL-HYSLOP, K.R.1947: **"Assyrian Sources of Iron"**, *Iraq 36*, 148-150. BENGİ, Y.D. 2010: 3.

¹³ÜNGÖR, İ. 2011: 133.

¹⁴KINAL, F. 1998: 243.; ÖZYAR, A.2005: **"Geç Hitit Krallıkları"**, *Arkeoatlas, 4*, 10-14.; MEMİŞ, E.2007: **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya, 184.

¹⁵Sam'al kabartmaları, heykelleri ve ortostatları incelendiğinde geleneksel Hitit, Geç Hitit ve Kuzey Suriye sanatının kendine özgü özellikleri ile karşılaşırlar. Batı Sami sanatsal özellikleri de bu yontularda rastlanılan unsurlardır. Bu Batı Sami unsurlarını Akurgal ve Darga Arami özelliği olarak nitelerler.

¹⁶ Luschan'ın ortaya çıkardığı yazıtlar, genelde dokuzuncu yüzyıl ortası ile sekizinci yüzyıl sonu arasında kapsar. Fenikece, Aramice ve kentin yerel bir Arami lehçesi olan Sam'al lehçesi ile yazılmış bu metinler, kentin bağımsız olduğu döneme tarihlenir. Kilamuwa, I. Panamuwa, II. Panamuwa ve Barrakab gibi Sam'al krallarına aittir. AKURGAL, E. 1998: 142-150.; LUSCHAN, F.W.1983: **Ausgrabungen in Sindschirli I**, Berlin, 55 vd.

¹⁷ KINAL, F. 1998: 243.

¹⁸ LUSCHAN, F.W. 1893: 14.; LUSCHAN, F.W. 1898: **Ausgrabungen in Sindschirli I**, Berlin, 177.; <http://ochre.lib.uchicago.edu/zincirli>.

¹⁹ LEHMANN, G.1994: **“Zu den Zerstörungen in Zincirli während des frühen 7. Jahrhunderts v. Chr.”**, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 126, 105–122.

²⁰ LANDSBERGER, B. 1948: **Sam'al Karatepe Harabelerinin Keşfi ile ilgili Araştırmalar**, Ankara, 60–61; ÇAPAR, Ö.1987: **“Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri”**, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 43- 73.

²¹ BOWMAN, R.A. 1948: **“Aramean Aramaic and the Bible”**, *Journal of the Near Eastern Studies*, 7, (2), 65–90. Sam'al da X. yüzyıldan itibaren Arami kültürü, etkisini arttırarak devam etmiştir. Ancak eski Anadolu kültürü hiçbir şekilde etkisini kaybetmemiştir. Öyle ki Kilamuwa ve Asur egemenliğini kabul eden Panamuwa isimleri bile açıkça Anadolu kültürünün birer unsurudur.

²² MARCHETTİ, N.2006: **“Middle Bronze Age Public Architecture at Tilmen Höyük and the Architectural Tradition of Old Syrian Palace”**, F. Baffi et al. (Ed.). In *Ina kibrāt erbetti: Studi di Archeologia orientale dedicati a Paolo Matthiae*, 275–308. <http://ochre.lib.uchicago.edu/zincirli>.

²³ ASTOUR, M.C.1963: **“Place-names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography”**, *Journal of Near Eastern Studies*, 22, 220–241.

²⁴ GRAYSON, A.K.2002: **“Assyria; Ashur-Dan II to Ashur-Nirari V (934–745 BC)”**, *CAH, III (1)*, 238–279; ÇEÇEN, H. 2007: **Anadolu'daki Arami Krallıkları ve Arami Kültürü**. Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 49-50.

²⁵ ÖZYAR, A. 2005: 10-14.

²⁶ HUEHNERGARD, J.1995: **“What Is Aramaic?”**, *ARAM*, 7, 261–282.

²⁷ <http://ochre.lib.uchicago.edu/zincirli>

²⁸ GRAYSON, A.K.1982: **“Assyria; Ashur-Dan II to Ashur-Nirari V (934–745 BC)”**, *Cambridge Ancient History, III (1)*, 238–279.

²⁹ GIBSON, J.C.L.1982: **Textbook of Syrian Semitic Inscription Vol 3**, Oxford, 34-35; ÇEÇEN, H. 2007, 50 vd.

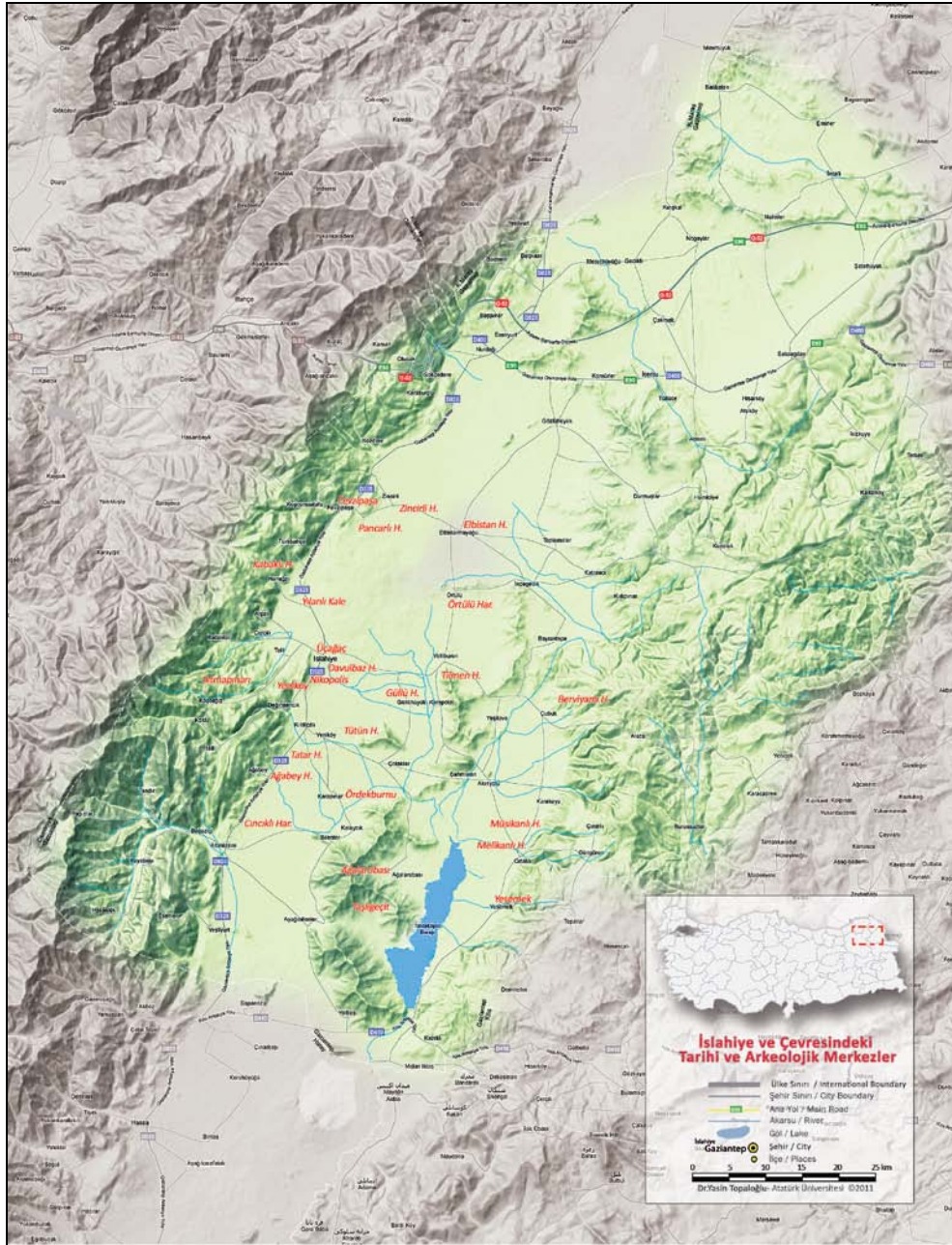
³⁰ HAWKINS, J.D.1982: **“The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”**, *Cambridge Ancient History, III(1)*, 372-441; KINAL, F. 1998: 265.

³¹ DİNÇOL, A.M. 1982: 127.

³² DİNÇOL, A.M. 1982: 126.; ÖZYAR, A. 2005: 10-14.

- ³³ KINAL, F. 1998: 244.
- ³⁴ AKURGAL, E. 1998: 143-144.
- ³⁵ ALKIM, U.B.1964: “İslahiye Bölgesinde Türk Tarih Kurumu Adına 1955-1962 Yılları Arasında Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar”, *Atatürk Konferansları, I*, 169-178.
- ³⁶ ÖNAL M. V.D.2007: **Gaziantep İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri**, Ankara, 335.
- ³⁷ GARSTANG, J.1908: “**Excavations at Sakje-Geuzi. in North Syria: Preliminary Report for 1908**”, *Los Angeles Art Association, 1*, 97-117.
- ³⁸ Coba'nın çok önemli bir merkez olduğunu, höyük üzerinde tespit edilen kale, saray mimari kalıntısı ve özenle yapılmış olan ortostatlardan anlamaktayız. Bu höyükte bulunan ortostatların ikisi Berlin'de diğerleri ise Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'nde bulunmaktadır; DURU, R.2003: **Unutulmuş Bir Başkent Tilmen**, İstanbul, 8.
- ³⁹ TAYLOR vd. 1950: “**The Excavations at Sakçe Gözü**”, *Iraq XII*, 53-138.
- ⁴⁰ HARMANKAYA, S.-O.TANINDI-M.ÖZBAŞARAN 1997: **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2:Neolitik**, İstanbul.; KOZBE, G.-A.CEYLAN vd.2008: **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6a/6b: Demir Çağı**, İstanbul.
- ⁴¹ GARSTANG, J. 1937: “**Third Report on the Excavations at Sakje-Geuzi. 1908-1911**”, *Los Angeles Art Association, 24*, 119-140.
- ⁴² USSISHKIN, D.1966: “**The Date of the Neo-Hittite Enclosure at Sakçegözü**”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research 181*, 15-23.
- ⁴³ USSISHKIN, D. 1966: 15; KOZBE, G.-A.CEYLAN vd. 2008.
- ⁴⁴ HUMANN, K.-O.PUCHSTEIN.1890: **Reisen in Klein-Asien und Nord-Syrien**, Berlin.
- ⁴⁵ USSISHKIN, D.1966: 15-18.
- ⁴⁶ DARGA, M. 1992: “**Puduhepa: An Anatolia Queen of the Thirteenth Century BC**”, *Mansel'e Armağan II*, 939-961.
- ⁴⁷ DARGA, M. 1992: 939-961.
- ⁴⁸ USSISHKIN, D, 1966: 18 vd.
- ⁴⁹ GÜTERBOCK, H.G.1961: “**The North-Central Area of Hittite Anatolia**”, *Journal of Near Eastern Studies, XX*, 85-97.
- ⁵⁰ DARGA, M. 1992: 939-961.
- ⁵¹ USSISHKIN, D. 1966: 18 vd.
- ⁵² HANFMANN, G.M.A. 1960: “**On the Date of the Late Hittite Palace at Sakçegözü**”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research 160*, Philadelphia, 43-44.
- ⁵³ ALKIM, U.B. 1964: 169-178.; ÖNAL V.D.2007: 59.; ÜNGÖR, İ. 2011: 1vd.
- ⁵⁴ ALKIM, U.B. 1964: 169-178.
- ⁵⁵ ALKIM, U.B.1964: 169-178.
- ⁵⁶ ÖZYAR, A. 2011: “**Geç Hitit Sanatı**”, *Arkeoatlas Özel Koleksiyon Sayısı*. İstanbul, 376-378.
- ⁵⁷ AKURGAL, E.1995: **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İzmir, 96.

-
- ⁵⁸ KINAL, F. 1998: 274; AKURGAL, E. 1998: 142-143.
- ⁵⁹ MAZZONİ, S. 2000: “**Syria and the Periodization of the Iron Age A Cross-Cultural Perspective**”, *Essays on Syria in Iron Age. G. Bunnens (Ed.). Sterling-Virginia*, 31-59.
- ⁶⁰ AKURGAL, E.1998: 143vd.
- ⁶¹ AKURGAL, E. 1998: 43-144.
- ⁶² MAZZONİ, S. 2000: 31-59.
- ⁶³ AKURGAL, E. 1998: 143-144.
- ⁶⁴ HAWKİNS, J.D. 1982: 372-441.;HAWKİNS, J.D.1974: "**Assyrians and Hittites**", *Iraq*, 36, 67-83.
- ⁶⁵ HAWKİNS, J.D. 1982: 402.
- ⁶⁶ MAZZONİ, S.2000: “**Syria and the Periodization of the Iron Age A Cross-Cultural Perspective**”, *Essays on Syria in Iron Age. G. Bunnens (Ed.)*, Sterling-Virginia, 50-51.
- ⁶⁷ BENĞİ, Y.D. 2010: 2010, 35.
- ⁶⁸ POSTGATE, J.N.1992: “**The Land of Assur and the Yoke of Assur**”, *World Archaeology*, 23 (3), 247-263.
- ⁶⁹ AKURGAL, E. 1995: 99.
- ⁷⁰ LAROCHE, E.1960: **Les Hieroglyphes Hittite I**, Paris: XXI, XXII, XXIII; AKURGAL, E. 1998: 145-150; KINAL, F. 1998: 280; MEMİŞ, E. 2007: 277-278.
- ⁷¹ Bit Hilani tarzı, Hitit mimari ögesi olup sonraki dönemlerde Yunan Megaronlarına öncülük etmiştir. Zira *Hilani* kelimesi Hititçe *Hilammar* kelimesinden doğmuştur; AKURGAL, E. 1998: 150; GURNEY, O.R.1952: **The Hittite**, London, 35.
- ⁷² KINAL, F. 1998: 275; MEMİŞ, E. 2007: Konya, 278
- ⁷³ BOSSERT, H.1952: “**Die Welt des Orients**”, *Belleten XVI (61)*, Ankara, 1-8.; ÇAPAR, Ö. 1987: 43- 73.
- ⁷⁴ KINAL, F. 1998: 279-280
- ⁷⁵ AKURGAL, E. 1995: 96.; MEMİŞ, E.2007: 176.

Harita: İşlahiye ve Çevresindeki Tarihi ve Arkeolojik Merkezler

Fig.1. Sakçagözü Mağaraları

Fig.2. Sakçagözü Mağaraları

Fig.3. Sakçagözü Mağaraları Yerleşmeleri

Fig.4. Sakçagözü Mağaraları Yerleşmeleri

Fig.5. Büyük Gerçin

Fig.6. Büyük Gerçin

Fig.7. Coba Höyük

Fig.8. Coba Höyük

Fig.9. Elbistan Höyük

Fig.10. Elbistan Höyük

Fig.11. Küçük Gerçin Höyük

Fig.12. Küçük Gerçin Höyük

Fig.13. Pancarlı Höyük

Fig.14. Pancarlı Höyük